

III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008)

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Col·lecció:

Llibres del Patrimoni Històric i Cultural

Coordinació:

Joana Gual Cerdó

Edita:

Consell Insular de Menorca, 2011

ISBN:

978-84-937073-8-5

Dipòsit legal:

Me 273/2011

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (3a : 2008 : Maó)

l'Arqueologia a Menorca : III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008) / [Coordinació Joana Gual Cerdó]. -- Menorca : Consell Insular, 2011. -- 280 p. ; 21x21 cm. -- (Llibres del Patrimoni Històric i Cultural ; 4)

ISBN 978-84-937073-8-5

I. Gual Cerdó, Joana II. Menorca. Consell Insular

1. Arqueologia -- Menorca -- Congressos
902(460.32)

III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008)

Llibres del Patrimoni Històric i Cultural

N-4

2011

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

SUMARI

Prehistòria..... 9 BLOC I	Excavaciones en la Casa 2 del yacimiento de Torre d'en Galmés, Alaior: propuestas para el hábitat talayótico 119 Dra. Amalia Pérez-Juez, Boston University amaliapj@bu.edu
Son Torrella: Assentament ritual calcolític 11 Jaume Deyà Miró, Josep Ensenyat Alcover	Resultats preliminars de les excavacions al talaïot est de Cornia Nou (Maó) 131 Lluís Plantalamor Massanet, Joaquim Pons Machado, Antoni Ferrer Rotger
Concepcions espacials a l'edat del bronze. Els navetiformes: entre l'espai públic i el privat 22 David Javaloyas Molina, Joan Fornés Bisquerra, Bartomeu Salvà, Simonet, Llorenç Oliver Servera, Gabriel Servera Vives	Colonitzacions, època romana i musulmana 139 BOLC II
Resultats preliminars de la intervenció a la naveta de s'Hopitalet Vell (Manacor, Mallorca) 35 Damià Ramis, Magdalena Salas	Darreres intervencions a la cala de Binissafúller (Menorca)..... 141 Xavier Aguelo, Antoni Palomo, Octavi Pons, Carles de Juan
Privatització i diversificació de l'espai domèstic en la societat balear de l'edat del ferro..... 43 Jordi Hernández-Gasch	Primera aproximació al material arqueològic ceràmic trobat a Cala en Busquets (Ciutadella-Menorca)..... 149 Mateu Riera Rullan, Albert Martín Menéndez, Joan Santaolària Sarabia, Manuel Izaguirre Lacoste, Aurora Higuera-Milena Castellano, Núria Martínez Rengel, José Manuel Higuera-Milena Castellano, Icíar Alonso Díaz de Alda, Susana Ruiz Aguilar, Antonia Martínez Ortega
Coccions de ceràmica obertes en superfície a la prehistòria mallorquina: anàlisi de les ceràmiques procedents del àmbit funerari I del Turriforme Escalonat de Son Ferrer 63 Jaume García Rosselló, Manuel Calvo Trías, Daniel Albero Santacreu, (Del Grup de Recerca Arqueobalea de l'Universitat de les Illes Balears)	El barrio púnico del Puig de Vila. Nuevos datos de la excavación arqueológica en la calle Ponent nº3 163 Glenda Graziani Echávarri, Juan José Marí Casanova
Identificació i caracterització d'argiles: una proposta per a l'estudi d'engalbes dins la producció ceràmica..... 75 Daniel Albero Santacreu, Jaume Garcia Rosselló Del Grup de Recerca Arqueobalea de l'Universitat de les Illes Balears	La torre III del Puig de sa Morisca. Avance de las campañas de excavación 2005-2007 175 Emili Garcia Amengual, Victor Guerrero Ayuso, Manuel Calvo Trias, Jaume Garcia Rosselló, Pilar Garcias Maas1
Una estructura de combustió en el cercle II de Torre d'en Galmés (Alaior-Menorca) 91 Carmen Lara Astiz	Intervencions, urbanes i d'època moderna 189 BOLC III
El jaciment de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca). Les intervencions d'Amics del Museu de Menorca: Edifici 1 97 G. Juan Benejam,, J. Pons Machado	Descripció dels resultats de la intervenció arqueològica a l'absis de la Catedral de Menorca (Ciutadella, juny de 2006) ... 191 Maria José Rivas Antequera, Sebastià Munar Lladrés, Margarita Orfila Pons
El jaciment de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca). Les intervencions d'Amics del Museu de Menorca: Cercle 7..... 109 A Ferrer Rotger, G. Lara Astiz, C., J. Pons Machado	La Capilla "Real" de San Agapito (s. XVII-XVIII). Hallazgos arqueológicos en el nº1 de la calle Joan Roman (Dalt Vila) 205 Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani Echávarri

Restauració, adequació, divulgació i gestió	219	El tractament del patrimoni històric en els plans territorials insulars de les illes Balears. Un anàlisi comparativa	241
BLOC IV		J. Simón Gornés Hachero (Arqueòleg. Servei de Patrimoni Històric del Consell Insular de Menorca. simon_gornes@yahoo.es)	
L'aixecament d'una pila baptismal del jaciment de l'antiguitat tardana de Son Peretó (Manacor, Mallorca).....	221	La gestió del patrimoni arqueològic a Menorca: L'emple de Torren d'en Galmés	253
Margalida Munar Grimalt, Bernat Burgaya Martínez (Tècnics restauradors), Mateu Riera Rullan (Arqueòleg, director tècnic), Sílvia Alcaide González (Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC), investigadora en formació) Magdalena Salas Burguera (Directora del Museu d'Història de Manacor i coordinació del projecte), Miguel Ángel Cau Ontiveros (Research Professor, Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats ICREA/Equip de Recerca Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona (ERAAUB), director científic)		M. Cristina Rita	
Restauració, adequació i museïtzació del jaciment arqueològic del Pla de ses Figueres (Illa de Cabrera).....	231	El món talaiòtic en còmic. Una proposta didàctica del Museu Arqueològic de Son Fornés	263
Mateu Riera Rullan, Margalida Munar Grimalt Elena Juncosa Vecchierini, Lavínia Mayer Rodà, Maria Magdalena Riera Frau		Ferré Alemany, Marc, Forés Gómez, Albert	
		Deu anys de vigència de la Llei de Patrimoni històric de les Illes Balears. Algunes Propostes de Modificació.	269
		Joana M. Gual (Servei de Patrimoni Històric del Consell Insular de Menorca)	

Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca)

Torre d'en Galmés és un gran poblat talaiòtic d'uns 62.000 m² (Roselló- Bordoy, 1986: 19) situat al sud de la zona central de l'illa de Menorca, al qual s'accedeix per la carretera que va des del poble d'Alaior fins a la platja de Son Bou. És un dels jaciments arqueològics amb construccions de caràcter ciclopí més grans i més impressionants de les Illes Balears, i amb més elements també per interpretar la vida urbana de la població d'aquell moment. Se situa sobre un petit turó des del qual es domina visualment una bona part de la costa sud menorquina i, els dies clars, es veu la costa de la veïna illa de Mallorca. També des d'aquest indret eren visibles, en època prehistòrica, un bon nombre de poblats talaiòtics sobre els quals es considera que Torre d'en Galmés hauria exercit una supremacia jeràrquica (Plan-talamor, 1991: 251).

Es tractava, doncs, d'un gran nucli de població que s'havia anat estenent des del cim del turó cap al sud en diferents moments cronològics, que anirien, aproximadament, des del final del segon mil·lenni aC fins al canvi d'era. En alguns dels seus límits es va protegir per llençols de murada i en altres són els paraments exteriors de les cases, molt reforçats amb grans pedres, els que feien aquesta funció. El poblat es compon de zones d'aprofitament comunitari, a la zona nord definides per grans edificis públics, com són els tres talaiots de damunt el turó i el recinte de taula, i a la zona sud per una gran infraestructura excavada a la roca mare per a la recollida d'aigua; la resta de construccions són d'utilització domèstica¹.

Molts investigadors han centrat els seus estudis en aquest jaciment, però nosaltres citarem únicament Flaquer, que els anys

quaranta del segle XX va excavar el recinte de taula i la sala hipòstila (també dita recinte cobert), coneguda per aquest motiu pel seu nom, i Rosselló-Bordoy, que va assumir l'excavació sistemàtica d'aquest poblat de 1974 a 1984. A aquest darrer investigador li devem la configuració actual del jaciment, fins i tot l'itinerari interior, sense el qual no seria possible la visita, i també la reexcavació del recinte de taula, de la sala hipòstila Flaquer i l'excavació del sistema de recollida d'aigües (Rosselló-Bordoy, 1984), d'uns quants cercles d'habitació i també d'algunes coves que actualment es visiten (Rosselló-Bordoy, 1986).

El projecte de gestió

Les restes del poblat talaiòtic de Torre d'en Galmés són probablement les més espectaculars i més ben conservades de les Illes Balears. Aquest jaciment arqueològic va ser adquirit per l'Estat a principis dels anys setanta del segle XX i, malgrat que s'havien fet les excavacions arqueològiques ja esmentades i alguns treballs de desforestació, les administracions mai havien tingut prou capacitat econòmica i de gestió per extreure'n tot el potencial com a monument històric i recurs científic, ni com a referència pedagògica ni com a atractiu turístic. És a partir de 1999, quan el Consell Insular de Menorca, tot i que el jaciment és de titularitat estatal, lidera la posada en valor del jaciment (en el qual no s'havia fet des de mitjan dècada dels vuitanta pràcticament cap intervenció més que les de neteja i desforestació), sumant les fonts inversores captades a partir de diverses convocatòries d'altres administracions per a projectes de desenvolupament social i turístic; i dirigeix també cap a aquest jaciment les voluntats científiques de diversos grups d'investigació, tot això amb l'ambició de crear un parc arqueològic que doni satisfacció tant al sector científic i educatiu com al turístic.

¹Vegeu una àmplia descripció del jaciment a Rosselló-Bordoy, 1986.

Aquesta comunicació, en definitiva, vol explicar l'experiència, les dificultats, les alegries i, sobretot, les sinergies d'un treball continuat durant molts anys que ha de donar els seus fruits en un futur.

Història de la implicació del Consell Insular en la conservació dels jaciments arqueològics

Malgrat no tenir encara les competències en matèria de cultura i patrimoni, és a partir de 1991 quan el Consell Insular de Menorca, que ja té una tècnica arqueòloga en plantilla, es va fer càrrec de la gestió dels jaciments arqueològics; abans d'aquell any eren els ajuntaments que dedicaven una petita partida del seu pressupost a la neteja i desforestació dels monuments i el Museu de Menorca (dependent funcionalment del Govern de les Illes Balears) qui portava el control dels treballs, igual que feia amb les excavacions arqueològiques d'urgència. També va ser el Museu de Menorca qui va coordinar el tancament d'alguns jaciments per facilitar-hi la visita i la investigació al marge de la titularitat dels terrenys on estan situats. A partir de 1991 es senyalitzen alguns jaciments més i es comença a pensar en els visitants. L'any 1995 el Consell Insular ja assumeix les competències en matèria de cultura, que li són transferides del Govern de les Illes Balears. Tots aquests anys són de gran ajuda els convenis amb l'INEM, més tard SOIB, per a la contractació de persones aturades que havien de reforçar els treballs de neteja que pagaven a mitges el CIM i els ajuntaments; també hi ha ocasió de contractar temporalment algun tècnic. Així mateix, el Servei d'Arqueologia del CIM augmenta la seva plantilla amb un vigilant. Amb això, l'Administració insular controla la conservació d'una trentena de jaciments. El repte era, a partir d'aquest moment, adequar els jaciments, la titularitat dels quals era variada, a la visita pública.

A partir de 1999 la Conselleria de Cultura del Consell Insular de Menorca aporta un fort impuls al Servei de Patrimoni també en personal sumant un altre vigilant i una altra tècnica superior, que assumeix les tasques d'inspecció, i té clar que el futur de l'arqueologia de Menorca passa pel que es denomina turisme cultural, el centre del qual ha de ser un jaciment com el de Torre d'en Galmés, que és dels pocs de titularitat pública a l'illa de Menorca, i que, tal com hem dit més amunt, gaudeix d'unes característiques excepcionals per explicar la manera de viure organitzada de la població talaiòtica; és a dir, la manera de viure d'una

societat plenament urbana amb tots els seus elements definitoris més o manco ben conservats. Aquest jaciment, per tant, ha de ser el centre de les inversions que es facin en patrimoni històric, tot i que no es poden deixar de banda tampoc la resta de béns del patrimoni menorquí.

En definitiva, els objectius de la Conselleria de Cultura del CIM són molt clars: que el millor jaciment arqueològic de les Illes Balears ha de ser posat en valor perquè compleixi la seva funció social, i que aquesta funció s'ha de definir per la seva utilitat per a la investigació, l'educació, la visita cultural i el desenvolupament econòmic de l'entorn, i que s'ha d'involucrar en el projecte tant les administracions com la societat civil.

És per aquest motiu que, a la vegada que es continua amb els convenis amb els ajuntaments i amb les contractacions de persones aturades a través dels convenis amb el SOIB amb la finalitat d'adequar les estructures arquitectòniques a la visita, es dissenya una campanya de concentració d'"extres" a Torre d'en Galmés; "extres" que s'obtidran de la presentació de projectes a diverses convocatòries d'ajuts d'altres administracions, d'inversions directes del CIM i d'inversions directes del Ministeri de Cultura. Es dissenya, per tant, una gestió basada a fer actuar els agents implicats amb una finalitat concreta: l'Ajuntament donant suport als treballs de neteja, vigilància i senyalització, la Comunitat Autònoma a partir d'inversions en el desenvolupament (SOIB, Turisme...), l'Estat invertint en la restauració dels elements arquitectònics, i el Consell Insular també amb inversions pròpies però a la vegada elaborant i coordinant els projectes i també estimulando la investigació en el jaciment.

El que es pretén és que Torre d'en Galmés sigui un museu obert, i quan diem museu ens referim a un centre on s'investiga, conserva i difon per a l'educació i el gaudi de la població, o dit d'una altra manera més actual: l'objectiu és socialitzar el bé cultural i possibilitar-ne la comprensió a àmplies capes de població. L'estratègia és fer de Torre d'en Galmés un parc arqueològic. La tàctica: aconseguir una rendibilitat social (molts visitants) i econòmica com a centre de turisme cultural, és a dir, disposar amb el temps d'un element del patrimoni històric susceptible de crear riquesa a la comunitat, cosa que, a la fi, dóna facilitats tant per a les inversions públiques com per a les privades, perquè es veu amb altres ulls per part dels gestors polítics, ja que la mera investigació i conservació, lamentablement, mai arriben a ser prioritàries.

(Figura 1: El jaciment abans de les actuacions)

I per què aquest jaciment i no un altre? Quant a les seves característiques físiques, perquè té un bon i fàcil accés i es troba situat gairebé al centre geogràfic de l'illa, a prop, a més, d'una important zona turística com és la platja de Son Bou. Però més important que això és que es tracta d'un bé d'interès cultural que presenta un alt grau d'interès científic, educatiu i històric; perquè gaudeix, en general, d'un bon estat de conservació per fer possible la seva exposició al públic; perquè està dotat d'una infraestructura apropiada per a la consideració d'àrea visitable o oberta al públic; perquè l'adequació de l'àrea visitable ha tingut en compte la doble interacció entre el jaciment i el seu entorn i entre el parc i el seu entorn; i perquè la clau o guia d'aquesta adequació ha estat la consecució de la millor rendibilitat social possible: fer entenedora la prehistòria de l'illa a tot tipus de públic.

En resum, el que ens interessava a curt termini i fonamentalment eren tres coses: fer inversions en restauració arquitectònica, fer entenedor el jaciment (i per extensió, l'arqueologia menorquina) museïtzant-lo, i que els visitants, a més de gaudir de les restes i entendre-les, fossin conscients també dels treballs que s'han de realitzar per conservar i valoritzar un jaciment arqueològic (treballs de restauració, de neteja, de desforestació, d'excavació), i és per aquesta raó que les zones on es treballa sempre estan a la vista del visitant, per dir-ho d'una altra manera, formen part d'allò que es visita.

(Figura 2: treballs arqueològics)

Activitats per aconseguir els objectius marcats

Les accions impulsades pel Consell Insular de Menorca van ser les següents:

Dotar d'accessibilitat el jaciment, tant físicament com mentalment:

- Reparació del camí des de la carretera de Son Bou
- Creació d'un aparcament
- Ubicació d'una caseta d'acollida dels visitants amb banys
- Dignificació de l'itinerari interior
- Ubicació d'algunes zones de descans amb taules i bancs
- Col·locació de barreres limitadores per dirigir les visites
- Nova cartelleria explicativa
- Contractació d'informadors/es
- Creació d'un centre d'interpretació
- Fer visitables algunes zones significatives del jaciment fins a aquell moment inaccessibles físicament

Tasques de conservació i manteniment:

- Neteja
 - Desforestació
 - Vigilància
 - Rehabilitació dels murs de paret seca
- Tasques de restauració arqueològica:
- Zona del recinte de taula

- Sala hipòstila Flaquer
 - Cercles d'habitació de la zona sud
 - Cercles Cartailhac
- Tasques d'investigació:
- Ajuts per a un camp de treball a Amics del Museu de Menorca per a l'excavació de dos cercles d'habitació de la zona sud
 - Ajuts per a un camp de treball a un equip de la Universitat de Boston per a l'excavació d'un cercle d'habitació de la zona sud
 - Excavació o reexcavació i estudi lligat a la restauració de la sala hipòstila Flaquer, cercles d'habitació adjacents i cercle Cartailhac
- Difusió:
- Inclòs dins la Xarxa Menorca Monumental
 - Inclòs en el programa Illa-escola
 - Inclòs en les publicacions divulgatives de caire turístic de la Fundació Destí
 - Visites guiades en dates significatives: Jornades de Patrimoni i altres

Dotar d'accessibilitat el jaciment

És cert que no partíem de zero, el Ministeri de Cultura, cap al final dels anys noranta, havia redactat un projecte que implicava la rehabilitació de l'itinerari interior de la visita (veritable eix articulador del jaciment), la col·locació d'elements de protecció per als visitants de la zona dels dipòsits d'aigua, la restauració de part del recinte de la taula i la pavimentació de la zona de l'aparcament; però, a causa de la classificació que s'exigia al contractista i del poc atractiu econòmic que representava, havien quedat deserts els successius intents de licitació. Els contractistes interessats de la nostra illa no tenien la classificació necessària i als contractistes de fora no els interessava la proposta econòmica. Aquesta va ser la nostra primera gestió: harmonitzar els diferents interessos entre l'Administració central i les empreses menorquines, amb el convenciment que únicament des de la proximitat es podria portar a terme una intervenció racional sobre el jaciment, i de manera que el cost econòmic no fos tan elevat que deixés de ser assumible per a l'Administració. Posteriorment, aquest projecte va ser completat per un altre de promogut totalment pel Consell Insular de Menorca, que va rebre ajut econòmic de la Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears. A partir d'aquest projecte es va comple-

tar l'aparcament, es va col·locar una caseta d'acollida de visitants amb banys, es va renovar tota la cartelleria explicativa dels diferents elements del poblat, es van crear zones de descans amb taules i bancs i es van posar barreres limitadores que tant van conduït la visita lliure com impedeixen el pas cap a zones poc segures.

(Figura 3: itinerari interior)

Quan parlem de dotar d'accessibilitat el jaciment també ens referim a fer-lo entenedor per als visitants, és a dir, no reduïm la nostra acció a l'accessibilitat física. És per aquest motiu que vam observar com els plafons explicatius que havíem posat l'any 2000, que es basaven en les planimetries dels diferents elements arquitectònics, no eren intel·ligibles més que per als arqueòlegs, error que sol ser molt comú; és per aquest motiu, i també a causa del vandalisme que ens els havia destrossat en molt poc temps -tot s'ha de dir-, que ens vam decidir a baratar els plafons per altres en què fos més important la interpretació de la funcionalitat del monument que l'exactitud científica.

(Figura 4: plafons explicatius abans i després de la intervenció)

El centre d'interpretació

El centre d'interpretació mereix una menció a part perquè la seva ubicació va ocasionar moltes reflexions. La caseta on finalment es va posar havia servit com a lloc de descans de les tropes militars que es dirigien a peu des d'Alaior fins a la bateria de Lluçanar; per tant, el propietari és el Ministeri de Defensa, que n'ha autoritzat al CIM la utilització. Probablement no era el lloc més adequat perquè la caseta és molt petita i perquè es troba situada a uns tres-cents metres de distància del jaciment, és a dir, més allunyada del que seria desitjable de la zona d'acollida de visitants i de l'aparcament, però això ens evitava fer una construcció de nova planta i intervenir en el paisatge natural, cosa que restaria protagonisme visual a la conformació original del jaciment.

Que l'espai disponible no fos gaire gran no importava tant, perquè l'objectiu del centre d'interpretació ja era explicar el jaciment en un petit espai per no cansar físicament el visitant, ja que la visita al poblat sí que és molt llarga. El que es pretenia era explicar el jaciment en el seu entorn físic, la seva relació amb altres jaciments de l'illa i la seva ubicació en el temps i en l'espai en relació amb les cultures mediterrànies de la seva època.

El centre comprèn actualment una zona de recepció al voltant de la qual s'organitza la visita en un itinerari circular. A la recepció es venen les entrades, que poden ser combinades incloent la visita al recinte arqueològic. El recorregut presenta tres àmbits enfosquits que es van il·luminant a mesura que els visitants hi passen. En el primer àmbit, a la dreta de la recepció, es projecta un audiovisual que ofereix una visió general de la vida domèstica a l'època talaiòtica i que situa el visitant cronològicament i geogràficament. En un segon àmbit, situat darrere de la recepció, s'ubiquen tres vitrines amb reproduccions d'algunes de les peces més significatives recuperades en les excavacions arqueològiques del jaciment, entre aquestes la figureta d'Imhotep. Finalment, en el darrer àmbit, s'expliquen els detalls del jaciment de Torre d'en Galmés en concret a partir d'un altre audiovisual que representa una visita virtual al poblat i una sèrie de plafons. Quan finalitza aquest audiovisual una gran finestra s'obre al paisatge, que té com a fons el turó amb els tres talaiots. Els audiovisuals estan ideats perquè no siguin necessàries les paraules i d'aquesta manera puguin ser visionats al mateix temps per persones d'idiomes diferents, cosa que facilita molt la gestió dels centre. En el primer audiovisual va intervenir l'il·lustrador Calpurnio i explica la vida domèstica en època talaiòtica amb dibuixos animats de manera molt entenedora per als infants (i també per a adults).

Si bé la caseta ja existia en el moment de projectar el centre d'interpretació, encara que en un estat de conservació deplorable, es va haver de construir de nova planta un petit edifici exempt per instal·lar-hi uns banys públics. Amb la intenció de portar una gestió sostenible, les dues construccions, centre d'interpretació i banys, s'han electrificat amb plaques solars, i l'aigua que s'utilitza prové d'una cisterna ja existent a la qual s'ha dotat de protagonisme situant al seu voltant una zona de descans. També es va construir un ampli aparcament i es va arbrar tot la zona.

(Figura 5: el centre d'interpretació)

Aquest projecte s'havia presentat a la convocatòria de la denominada ecotaxa, però el conveni va ser denunciat unilateralment pel Govern balear amb el canvi polític de l'any 2003 i la desaparició d'aquest impost turístic i el Consell Insular va assumir en solitari tota la despesa.

Tasques de conservació i manteniment

Al marge de totes aquestes actuacions puntuals, també hem de destacar el treball continuat de neteja i desforestació realitzat a partir dels convenis entre el CIM i els ajuntaments de Menorca, que, com hem dit més amunt, arriben a una trentena de béns culturals, entre els quals aquest, i que es reforça amb un grup de persones contractades gràcies als convenis SOIB-corporacions locals entre sis i onze mesos a l'any. La feina de les persones d'aquesta contractació extra s'inverteix fonamentalment a Torre d'en Galmés. El seu treball consisteix fonamentalment en el control de la vegetació, adequar per a la visita noves zones sense

excavar i a millorar estèticament tot el conjunt amb treballs en pedra seca: recuperació de parets, preparació de petits itineraris interiors marcant-ne els límits amb la pedra petita que s'extreu dels elements arquitectònics excavats o sense excavar, etc.

Tasques de restauració arqueològica

Tal com hem exposat més amunt, el Ministeri de Cultura, propietari del jaciment, tenia previst a finals dels anys noranta la restauració de la zona sud-est del recinte de la taula, molt deteriorada des de feia anys i que feia perillar l'estabilitat de part de la façana del monument, així com el parament est, i també aportava perillositat a la visita. El projecte de restauració va ser dirigit per un equip d'arqueòlegs i restauradors, i va ser incardinat dins el projecte d'accessibilitat que hem comentat abans.

Posteriorment, amb la implantació a les Illes Balears de la denominada ecotaxa durant la legislatura 1999-2003, es van publicar unes convocatòries per a projectes que revertissin en la indústria turística. El Consell Insular va presentar, entre d'altres, el denominat "Restauració d'elements arquitectònics del poblat talaiòtic de Torre d'en Galmés", que va ser aprovat. El projecte plantejava la reconstrucció arquitectònica a la sala hipòstila Flaquer i la consolidació de les estructures per seguretat de les persones durant la visita, així com també l'excavació arqueològica i la rehabilitació del cercle d'habitació adjacent, amb la intenció de permetre una visita més propera a aquests monuments que es troben al sud del poblat i són dues de les seves unitats arquitectòniques més completes i espectaculars, tot això també amb l'objectiu de fer més comprensible la visita de les restes. Ambdues estructures, tal com hem dit, ja havien estat excavades en part, però la necessitat d'aixecar grans pilastres caigudes i condicionar un bon accés per als visitants va obligar a reexcavar-les.

Els camps de treball, tant de l'Associació d'Amics del Museu de Menorca com de l'equip de la Universitat de Boston, que des del Consell Insular vam estimular que es realitzessin en aquest jaciment i no en un altre també han permès excavar, restaurar i condicionar per a la visita quatre cercles d'habitació més, tots situats igualment a la zona sud.

Finalment, destacarem la inversió, novament del Ministeri de Cultura, en l'excavació, restauració i condicionament del denominat cercle Cartailhac, que no detallarem, ja que és

objecte d'un altre article en aquest mateix volum. Però sí que direm que va ser possible gràcies a una esmena del Grup Socialista als pressuposts de l'Estat de l'any 2006 que va suposar una inversió de 800.000 € en el patrimoni històric de Menorca. El Consell Insular de Menorca va proposar al Ministeri els monuments objecte dels treballs de restauració, entre aquests l'excavació i restauració d'aquest cercle d'habitació talaiòtic, que difícilment s'hauria pogut fer amb una inversió directa per part de la nostra institució a causa de les seves dimensions i envergadura.

En la relació que seguidament reproduïm es pot apreciar com hi intervenen diferents administracions i també diferents empreses adjudicatàries. Volem insistir en el protagonisme del Consell Insular de Menorca no únicament en les inversions pròpies, sinó també en aquelles realitzades per altres administracions, no únicament com a administració competent en matèria de patrimoni, sinó com a estimuladora de la inversió, presentant projectes i facilitant sinergies tal com hem exposat més amunt.

En resum, les actuacions des de l'any 2000 han estat les següents:

- Adequació per a la visita de turisme cultural I: 143.354,64 €

Rehabilitació del camí d'accés, senyalització del jaciment, zona d'aparcament, zones de descans, caseta d'acollida de visitants, col·locació de barreres limitadores.

Promogut: Consell Insular de Menorca

Finançat: Consell Insular de Menorca i Conselleria de Turisme de les Illes Balears

Adjudicatari: M. Polo, SL

Arquitecte: Josep M. Villalonga Bordes

- Adequació per a la visita de turisme cultural II: 155.440,49 €

Rehabilitació de l'itinerari interior de la visita, protecció de la zona dels dipòsits d'aigua prehistòrics excavats al subsòl, restauració de part del recinte de la taula, pavimentació de la zona de l'aparcament.

Promogut: Ministeri de Cultura

Finançat: Ministeri de Cultura

Adjudicatari: M. Polo, SL

Arquitecte: Josep M. Villalonga Bordes

Direcció arqueològica: Joaquim Pons Machado

- Rehabilitació de part de la paret seca del jaciment: 22.795,39,00 €

Promogut: Consell Insular de Menorca

Finançat: Consell Insular de Menorca i Conselleria de Tu-

risme del Govern de les Illes Balears.

Adjudicatari: M. Polo, SL

- Restauració de la zona de la sala hipòstila i cercles d'habitació adjacents: 129.795,39 €

Promogut: Consell Insular de Menorca

Finançat: Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears (ecotaxa)

Adjudicatari: UTE Patrimoni Arqueològic i Cultural (PAC)

i M. Polo, SL

Redacció del projecte de centre d'interpretació: 16.000 €

Promogut: Consell Insular de Menorca

Finançat: Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears (ecotaxa)

Adjudicatari: UTE Patrimoni Arqueològic i Cultural (PAC)

i Polo, SL

- Rehabilitació de la caseta del camí per al centre d'interpretació: 150.236,62 €

Promogut: Consell Insular de Menorca

Finançat: Consell Insular de Menorca

Adjudicatari: Clemente Olives

Arquitecte: Joan Enric Ventura

- Museografia del centre d'interpretació: 67.900,60 €

Promogut: Consell Insular de Menorca

Finançat: Consell Insular de Menorca

Adjudicatari: Bohemia

- Excavació i restauració del cercle Cartailhac: 382.500 €

Promogut: Ministeri de Cultura

Finançat: Ministeri de Cultura

Adjudicatari: UTE Cartailhac M. Polo Patrimoni Arqueològic i Cultural

Direcció arqueològica: Elena Sintès

- Excavacions arqueològiques

Finançament del CIM a Amics del Museu de Menorca per a l'organització de camps de treball

2001:9.000,00 €

2002:15.025,30 €

2003:16.000,00 €

2004:17.500,00 €

2005:16.000,00 €

2006:18.000,00 €

2007:18.000,00 €

TOTAL:109.525,30 €

Finançament del CIM a un equip de la Universitat de Boston per a l'organització de camps de treball:

2005:3.000 €

2006:2.700 €

2007:3.000 €

TOTAL:8.700 €

El públic i la comunicació/projecció

L'objectiu és dirigir les visites a tot tipus de públic, però amb una important incidència en el públic familiar, perquè aquest és també el perfil de visitants que tenim a la nostra illa. Això fa que en tots els elements de comunicació s'hagi tingut en compte la comprensió no únicament per part dels adults, sinó també dels infants, cosa que es fa present fonamentalment en els elements més visuals com són els plafons explicatius a peu dels distints elements arquitectònics i els audiovisuals del centre d'interpretació, deixant els tríptics i guies per a aquelles persones, normalment adults, que volen aprofundir en el coneixement del bé patrimonial. Torre d'en Galmés és un jaciment obert al públic tot l'any, de manera lliure i gratuïta durant la temporada d'hivern i pagant una entrada des del mes d'abril fins al setembre, ambdós inclosos.

A principis de la dècada del 2000 la Conselleria de Cultura i Educació del Consell Insular de Menorca es va proposar liderar la presentació del patrimoni històric de Menorca com una unitat comunicativa, al marge de la titularitat i la gestió particular de cadascun dels monuments, que evidentment és variada. Amb aquest objectiu es va crear la Xarxa Menorca Monumental, que, a partir de convenis amb ajuntaments i particulars, va aconseguir reunir sota un logotip i una imatge comuna devers vint-i-sis monuments, dels quals es van editar una sèrie de materials de difusió, des de la denominada miniguia, que els aglutinava tots en tríptics i cartells individualitzats, fins a la senyalització per carretera i a peu dels monuments. El nucli de la Xarxa era el jaciment arqueològic de Torre d'en Galmés.

En el moment d'oferir aquesta comunicació en les Jornades organitzades pel Col·legi d'Arqueòlegs a Maó l'any 2008, aquesta part de la difusió de la Xarxa ja no es gestionava des del Servei de Patrimoni Històric, sinó des de la Fundació Destí (entitat creada pel Consell Insular de Menorca per a la promoció turística de l'illa), amb una dependència a cavall entre el Departament de Cultura, Patrimoni, Educació i Joventut, que tenia encomanada la

conservació i investigació dels béns, i el Departament de Turisme, que en tenia encomanada la difusió.

Com no podia ser d'altra manera, no volíem incidir únicament en una difusió dirigida únicament als turistes, sinó que per a nosaltres és igual d'important fer la nostra aportació al foment del coneixement que de la nostra història i dels nostres monuments puguin tenir els menorquins, no únicament per l'enriquiment intel·lectual que pot significar, sinó també perquè cada un dels visitants pot ser també un propagandista més del nostre patrimoni. És per aquest motiu que una de les activitats més grates del Departament és la que proporciona el programa Illa-escola, que ofereix visites i activitats als escolars i en el qual estan inclosos tots els béns patrimonials gestionats directament pel CIM, i tots aquells altres de la Xarxa Menorca Monumental els gestors dels quals s'hi vulguin adherir. El que ofereix la nostra administració són visites guiades i material imprès i informàtic per treballar també a l'aula.

(Figura 6: Programa Illa-escola)

Finalment, a través dels convenis SOIB-corporacions locals, es contracten informadors de patrimoni per donar un servei personalitzat als visitants, entre altres coses organitzant visites guiades. També, des de l'any 2005, es participa en el programa Uni-

versitat-Empresa proporcionant beques a estudiants universitaris que vulguin adquirir experiència laboral a l'Administració. En el nostre cas es realitza un estudi de públic que abraça alguns dels béns del patrimoni històric gestionats directament pel CIM, entre els quals Torre d'en Galmés. Per extreure'n conclusions s'ha de fer una bona seriació d'alguns anys, cosa que en el moment de realitzar aquesta comunicació no teníem. Malgrat això, es poden avançar les dades següents:

Nombre de visitants:
2005: 12.354
2006: 12.557
2007: 14.952

El mes que ha rebut més visitants ha estat l'agost en tots els casos. El públic més nombrós parla el castellà, seguit pel català, l'anglès, l'alemany, el francès i l'italià. També podem apuntar que un poc més del 60% dels turistes que visiten aquest jaciment són del territori nacional i la resta són estrangers comunitaris. Però això ha de ser objecte d'un altre estudi que supera els objectius d'aquesta comunicació.

Conclusions

La gestió per part de l'Administració pública del patrimoni històric i concretament del patrimoni arqueològic de cap manera pot limitar-se actualment a l'exercici d'allò que preveu la legislació en la matèria. Quin és el sentit de conservar i investigar si no és per a la formació, per a l'educació o per al gaudi de les persones? Conservar i investigar requereix mitjans econòmics i professionals preparats, però posar en valor, difondre, donar una projecció pública i social, això requereix, a més de mitjans econòmics i personals, una estratègia i complicitats tant del sector públic com del privat.

En el cas que ens ocupa, el que es pretén és explicar la vida dels antics pobladors de Menorca a partir d'un jaciment que conserva tots els elements tipus perquè això pugui ser explicat. Com fer-ho? La idea de convertir el poblat de Torre d'en Galmés en un parc arqueològic pot ser una de les línies a seguir. Ja hem explicat més amunt per què pensàvem que aquest jaciment era adequat per portar a terme aquesta experiència a la nostra illa, una experiència que, en realitat, no disposa en l'àmbit nacional d'un marc jurídic gaire definit i que es va perfilant a mesura que es consoli-

den exemples (Orejas, 2001), malgrat que ja fa anys que al nostre país s'han fet propostes de definició tècnica, algunes liderades des del mateix Ministeri (Querol, 1983: 16-21), que l'any 1986 va posar en marxa un pla nacional de parcs arqueològics.

El que per a nosaltres sí que està clar és que els parcs arqueològics són instruments de gestió i que aquesta gestió no es redueix a les restes arqueològiques en si mateixes, sinó que també s'han de posar en relació amb l'entorn. En el cas de Torre d'en Galmés es parteix d'una situació immillorable. Aquest indret, que després del seu moment com a nucli urbà va passar un procés d'abandonament i de ruralització fins a acabar convertit en una explotació agrària, mostra actualment al costat del poblat talaiòtic (zona que no va ser possible cultivar a causa de la gran acumulació de pedres existents) aquesta explotació agrària amb tots els seus elements relatius al camp menorquí, el que denominam un *lloc* encara en plena vigència. Per altra banda, al sud de les cases del lloc trobam dos jaciments arqueològics més, d'extraordinària importància per a la nostra arqueologia: el sepulcre megalític de Roques Llises i el recinte cobert de sa Comerma de sa Garita.

Tot això fa que Torre d'en Galmés sigui una zona extremadament apta per explicar tant la nostra prehistòria i història antiga com també la nostra etnologia i, sobretot, és apte per construir un discurs del procés de transformació històrica esdevingut i transmetre'l en condicions. A més, la situació geogràfica del poblat té una excel·lent visibilitat sobre una extensa zona del migjorn calcarí de Menorca, cosa que permet analitzar i explicar també les condicions paisatgístiques i mediambientals d'aquesta zona de l'illa.

És per tots aquests motius que consideram que la implementació dels recursos vinculats al que es considera habitualment com a parc arqueològic (no entrarem aquí en la discussió de definició d'aquesta figura en la bibliografia corresponent²) és el model de gestió adequat per a aquest gran jaciment arqueològic, i per fer-ho possible la primera passa que s'ha de fer és l'elaboració d'un pla director que defineixi clarament aquests recursos, la seva temporalitat, el discurs, etc.

Bibliografia

Orejas, Almudena (2001): "Los parques arqueológicos y el paisaje como patrimonio", *ArqueoWeb* número 3, abril.

Plantalamor, Lluís (1991): "L'Arquitectura prehistòrica i protohistòrica de Menorca i el seu marc cultural". En *Treballs del Museu de Menorca*, 12, Conselleria de Cultura, Educació i Esports Govern Balear, Maó.

Querol, Mª Ángeles (1993): "Filosofía y concepto de Parque Arqueológico". En *Seminario de Parques Arqueológicos* (Madrid, 1989): 13-22, Ministeri de Cultura, Madrid.

Rosselló-Bordoy, Guillermo (1984): "Excavaciones arqueológicas en Torre d'en Galmés (Alaior-Menorca). El recinto de taula y el sistema de recogida de aguas". En *Noticiero Arqueológico Hispánico*, 19: 103-197, Madrid.

Rosselló-Bordoy, Guillermo (1986): "El poblado prehistórico de Torre d'en Gaumes (Alaior)", *Monument de les Illes Balears*, 3. Institut d'Estudis Balearics, Palma.

²Per a més informació i bibliografia sobre definició dels parcs arqueològics vegeu Orejas (2001).